

УДК 821.512

КЪЫРЫМТАТАР ЭДЕБИЯТЫНДА II ДЖИАН ДЖЕНКИ МЕВЗУСЫНЫНЪ АЙДЫНЛАТЫЛУВЫ

Куртумеров Э.Э.

*Таврический национальный университет имени В.И. Вернадского, г. Симферополь, Украина,
e-mail: enverkurtumer@mail.ru*

Ильмий ишимизинъ актуаллиги. Чокъ йылар девамында Экинджи Джиан дженкинен багълы базы мевзулар акъкъында ачыкъ язмагъа изин берильмей эди. Дженек мевзусында яратылгъан эсерлерде языджыларнынъ белли бир сынъырдан тышкъа чыкъмалары ясакълангъан эди. Тек 1985 сенеси КПСС Меркезий Комитетининъ апрель Пленумы къарарлары ве КПССнинъ 27 съезди къарарлары нетидже-синде ашкъарелик деври башланды. Советлер мемлекети тарихынынъ «акъ лекелер»и акъкъында язмагъа изин берильди, эвельде адлары ве эсерлери ясакъ олгъан эдип-лернинъ эсерлерини огренмеге имкян догъды.

Ильий ишимизининъ макъсады къырымтатар совет эдебиятында ве иджреттеки эдебиятымызда дженк мевзусыны айдынлаткъан эсерлерни къыясий талиль этюв ве оларгъа къыймет кесювден ибареттир.

Котерильген проблеманынъ огренилюв дереджеси. Шимдики девирде Советлер мемлекетинде иджат эткен языджыларнынъ дженк мевзусында язгъан эсерлери эдебиятшынаслар тарафындан етерли огренильди. Амма иджретте яшаап иджат эткен языджыларнынъ дженк мевзусыны айдынлаткъан эсерлери етерли талиль этильмедди.

Совет эдиплери ичюн II Джиан дженки (Улу Ватан Дженки) мевзусына мураджат этюв меселеси гъает буюк месулиетни ве джевапкъарлыкъны талап эткен бир иш эди. Чюнки дженк мевзусынен багълы бир сыра вакъиалар акъкъында язув ясакълангъан эди. Бу себептен дженк мевзусында яратылгъан эсерлер Коммунист Партиясынынъ къатты незарети алтында булуна эдилер.

Фикримизининъ делили оларакъ А. Фадеевнинъ «Яш гвардия» («Молодая гвардия») романынынъ язылув тарихыны мисаль оларакъ кетирмек мумкюн.

1943 сенеси язда Краснодон шеэри алманлардан темизленген сонъ, шеэрде душмангъа къаршы фаалиет косьтерген «Яш гвардия» гизли тешкилятнынъ къараманлыгъы акъкъындаки хабер бутюн мемлекетке даркъала. Бу тешкилятнынъ фаалиети КПСС Меркезий Комитетинде музакере этиле. Музакереди Сталин Совет халкъыны рухландырмакъ макъсадында «Яш гвардия» тешкилятынынъ къараманлыгъы акъкъында аджеле бир эсер язылмасыны теклиф эте ве бу теклиф Совет Языджылары Бирлигине авале этиле. Языджылар Бирлиги бойле месулиетли вазифени о девирде языджылар арасында буюк урьмети олгъан А.Фадеевге авале эте. О, бойле вазифенинъ не дереджеде месулиетли олгъаныны анылагъан олса керек, башта разы олмай. Амма сонърадан разы ола (бельки де меджбур ола). Языджы аджеле Краснодон шеэринде келе. Бу ерде бир къач ай девамында къалып, «Яш гвардия» тешкиляты азала-рынынъ сой-акърабаларынен, оларны якъындан таныгъан кимселернен корюше,

эсер ичюн зарур олгъан малюматларны топлай. Языджы шу сенеси «Яш гвардия» романыны язып тамамлай. Бу акъкъында Сталинге хабер бериле. О, романны шахсен кендиси окъуп чыкъа ве Фадеевнен корюшип, озь фикирлерини бильдирер экен шойле дей: «Фадеев аркъадаш! Романынъызны окъуп чыкътым. Сизинъ «Яш гвардия»джыларынъыз гъает акъкъылы чыкъкъанлар. Насыл ола да, бойле къараманлыкъны Коммунист Партиясы баш олмадан япмакъ мумкюн олсун?» дей. Сталиннинъ демек истегенини дуйгъан Фадеев аджеле Краснодаргъа келе ве шеэр партия комитетининъ фаалиетини огрене.

1946 сенеси «Яш гвардия» романы айры китап шеклинде нешир олуна. Табий оларакъ, языджы бу кереси романда «Яш гвардия»джыларнынъ фаалиетини коммунист партиясынынъ рехберлиги алтында тасвирлеген эди.

Совет эдебиятында дженк мевзусында яратылгъан ильк эсерлерге дикъкъат этер экенмиз, оларнынъ эсасен назм эсерлер олгъаныны коремиз («Мукъаддес дженк» («Священная война». В.Лебедев-Кумач); «Мени бекле» («Жди меня»). К.Симонов.), поэма («Василий Теркин». А.Твардовский; «Зоя». М.Алигер). Дженк мевзусында яратылгъан ильк роман М.Шолоховнынъ «Олар Ватан ичюн дженкештилер» («Они сражались за Родину») (1943с.) эсеридир.

1946-1947 сенелери дженкте иштирак эткен эдиплер тарафындан дженкнинъ фаджиалы вакъиаларында «адий инсаннынъ» ролюни косьтерген «Ёлдашлар» («Спутники») В.Панова.), «Темиз виджданлы инсанлар» («Люди с чистой совестью») (П. Вершигора), «Акъкъый инсан акъкъында повесть» («Повесть о настоящем человеке») (Б.Полевой.), «Ёл четиндеки эв» («Дом у дороги») (А.Твардовский.) киби эсерлер нешир олуна.

1959-1960 сенелери К.Симоновнынъ совет эдебиятынынъ янъы саифелери сайылгъан, дженк фаджиаларынынъ себеплерини косьтерген «Тирилер ве олюлер» («Живые и мертвые») романы нешир олуна. Айны шу сенелери джебеде иштирак эткен яш языджылардан (тенкъитчилер тарафындан «лейтенантлар эдебияты» адыны алгъан) Ю.Бондеревнинъ «Батальонлар атеш ачмагъа изин сорайлар» («Батальоны просят огня»), «Сонъки атышмалар» («Последние залпы»), Г. Баклановнынъ «Бир къарыш топракъ» («Пядь земли») киби эсерлери нешир этилелер. Тенкъитчилер тарафындан «окоплардаки акъкъатлар»нынъ ачыкъ-айдын тасвирленмеси акъкъындаки фикирлер бильдирильмеге башлай.

Гъалебенинъ 20 йыллыгъы арфесинде дженк мейданындаки вакъиаларнынъ кешиш эпик полотносыны Л.Толстойнынъ анъанелерине таянгъан алда тасвирлеген (С. Смирнов), дженкнинъ белли олмагъан саифелерини весикъалы тарзда айдынлаткъан, энъ фаджиалы вакъытларда биле дженкчилернинъ юксек дуйгъуларыны романтик шекильде ифаде эткен (В. Быков.) эсерлер яратыла.

Юкъарыда адлары анъылгъан эсерлерде тасвирленген вакъиалар не дереджеде акъкъатларгъа эсаслангъан. Бу суальге Александр Фадеевнинъ 1954 сенеси отъкерильген совет языджыларынынъ Экинджи Бутюнсоюз съездинде япкъан чыкъышындаки шу сёзлери джевап ола биле: «Гъарп языджылары совет языджыларыны коммунист партиясынынъ корьгезмелери эсасында эсерлер яраталар деп тенкъит этелер. Ёкъ, бизлер къальплеримизнинъ корьгезмелерине коре эсерлер яратамыз, амма бизим къальплеримиз коммунист партиясына айттир», -деген эди. Советлер

девринде Фадеевнинъ бу сёзлери совет эдиплерининъ шиары оларакъ къабул этильген эди.

Дженк мевзусы къырымтатар совет эдебиятында насыл тасвирленди. Къырымтатар эдиплери ичюн дженк мевзусына мураджат этмек меселеси даа чокъ месулиетни ве джевапкъарлыкъны талап эте эди (Бунынъ себеплери эр кеске белли). Бу себептен къырымтатар совет эдебиятында дженк мевзусында яратылгъан эсерлер эса-сен весикъавий эсерлердир.

Бойле эсерлерге мисаль оларакъ Джавдет Аметовнынъ яш композитор Абибулла Къаврийнинъ дженкявер куреши ве фаджиалы эляк олувыны реалистик шекильде тасвирленген «Къуршуннен токътатылгъан йыр» повестини, Джавдет Аметов ве Энвер Арифовнынъ «Абдул Тейфукъ» адлы весикъалы повестини (1987 с.), Эшреф Шемъи-заденинъ «Алиме» поэмасыны, Риза Фазыл ве Лютфие Софунунъ «Аметханнинъ йылдызы» адлы весикъалы повестини, Аблязиз Веливнинъ «Байракъкъа тамгъан козьяшлар» весикъалы повестини кетирмек мумкюн.

Булардан гъайры Къырымда къырымтатар партизан арекети ве гизли арекет фаалиетлерини тасвирлеген Рустем Алининъ «Сельбилер эбедий яшайлар» повести, Рустем Муединнинъ «Мудхиш куньлерде» повести ве «Сёнген йылдызлар» пьесасы да дженк мевзусында язылгъан эсерлердир.

1988 сенеси Айдер Османнинъ «Тутушув» повести дюнья юзю корьди. Бойле бакъкъанда, повесть ашкъарелик йылларында язылды. Бу девирде энди эр бир яызджы къальбининъ эмир эткени киби язмасы мумкюн эди. Повесттеки вакъиалар эса-сен кечкен асырнынъ 30-ынджы сенелери ве дженктен сонъки йылларда олып кече. Амма яызджы озь къараманларынынъ дженктеки ишитраки акъкында ич бир шей язмай. Баш къараман Юсуфнынъ дженкке кеткени ве анда сакъатланып къайткъаны акъкында къыскадан токъталып кече. Яызджы озь повестинде дженк мевзусыны кениш айдынлаткъан олса эди, эсер роман джердесине чыкъмасы мумкюн эди. Ве бойле япылгъан олса эди, ич шубе ёкъ ки, эдебиятымызда ильк кере халкъымызнынъ джебедеки иштиракени тасвирлеген бир роман пейда олур эди.

Дженк мевзусы иджреттеки эдебиятымызда насыл тасвирленди? Бу суальге Джынъгъыз Дагъджынынъ «Къоркъунч йыллар» романы эсасында джевап бермеге арекет этейик.

Белли олгъаны киби, Джынъгъыз Дагъджы Совет Ордусында лейтенант рутбесинен дженкте иштирак этти. 1941 сенеси онынъ взводы немсе ве совет ордуларынынъ къаршылыкълы топ атешлери арасында къала. Аскерлернинъ бир къысмы эляк ола. Сагъ къалгъанлары алманларгъа эсир тюше. Олар арасында Джынъгъыз Дагъджыда бар эди. Эсирликнинъ бутюн фаджиаларыны башындан кечире. 1956 сенеси Дж. Дагъджы озюнинъ «Къоркъунч йыллар» романыны яза. Роман дженкнинъ ве эсирликнинъ къоркъунчлы фаджиаларына багъышлангъан бир эсердир. Романнен таныш олур экенмиз дженкнинъ ве эсирликнинъ бутюн фаджиалары козь огюмизден кече. Романда тасвирленген вакъиаларнынъ бизлер окъугъан ве бильген совет яызджыларынынъ дженк ве эсирлик мевзусында язгъан эсерлеринден гъает фаркъ эткенининъ шааты оламыз. Бу фаркъ акъкында романны неширге азырлагъан Тюркиели яызджы Яшар Недим «Бир къач сёз» серлевалы кириш макъалесинде шойле яза: Бу «девлер» (Германия ве Советлер Бирлиги назарда тутула. Э. Къ.)

дженки акъкъында барыштан сонъ язылган эсерлернинъ энъ эйилерини окъугъан эдим. Амма ич биринде о дешет саналарыны бу дередже джанлы оларакъ берген саифелерге раст кельмегенимни итираф этмек меджбуриетиндейим. Бунынъ устоне эсернинъ бир башкъа устюнлиги даа бар эди: Артында кенди халкъыны, юртуны душман чызмалары алтында къалдырган бир тюркнинъ дуйгъуларыны акс эттирювидир. Етерли къадар къоркъунч бир фаджианынъ ичинде даа бетер бир фаджиа ер алган эди...

Бу дередже яшанган, бу дередже дуюларакъ язылган бир фаджианы инсаннынъ туйлери титремеден окъумасы, сонъунда медениет ады алтында ишленген джинаетлерни лянетнен анъмамасы имкъансыздыр...».

Дженк девринде Совет Ордусы буюк гъайыплар корьгени акъкъында ве бойле гъайыпларны базан Совет къуманданлагъы душманны алдатмакъ ичюн махсус япкъаны акъкъында тек ашкъарелик деп адландырылган девирде язмакъ ве айтмакъ мумкюн олды. Амма Джынъгъыз Дагъджынынъ «Къоркъунч йыллар» романы бундан истина. Къуманданлыкъ Сулейманнынъ взводыны орман четиндеки тепеликке ёллай. О бу ерде озь топларынен душмангъа къаршы атеш ачмасы керек эди. Комиссар Шишковнен Садыкъ арасында олып кечкен субеттен Сулейманнынъ взводы о тепеликке махсус ёлланылгъаны белли ола.

Шишков: - Эйи бакъ! Сулейман атеш ачаджакъ.

Садыкъ: - Ялынъыз Сулейманмы?

Шишков: - Ялынъыз Сулейманнынъ топлары...

Садыкъ: - Я Красное бахчаларында ерлешкен топлар?

Шишков: - Макъсат душманнынъ бутюн атешини Сулейманнынъ узерине топламакъ ве бойлеликле, бизим пияде болюклерине орманнынъ огюндеки тепеликлерни ишгъаль этмек фырсаатыны бермек...»

Белли олгъаны киби совет эдебиятында совет аскери образы енъильмез Совет Ордусыны темсиль эткен бир образ сайыла эди. Бу себептен совет аскери эр вакъыт менфий чизгилерден узакъ, ялынъыз мусбет чизгилерни ташыган бир образ оларакъ яратылды. Даа якъынларда, 1989 СССР халкъ депутатларынынъ 1 съездинде академик Сахаров Афгъанстандаки дженкте совет аскерлери тынч эалиге къаршы атеш ачгъаныны тенкъит эткен эди. Хатырынъызда олса, эксериет делегатлар оны динълемеге биле истемеген, аякъларынен залнынъ табаныны теперек, озь наризалькъларыны бильдирген эдилер. Сёзге чыкъкъанлар делегатлар: «Сиз Совет аскери деген мукъкъаддес намгъа ифтира япасынъыз»- деген эдилер. Айны бунынъ киби совет эдебиятында да Икинджи Джиан дженкинде иштирак эткен Совет аскери де «мукъкъаддес» образ оларакъ косътерильмеси керек эди ве косътерильди.

Амма дженкте эр шей олмасы мумкюн. Джесюрликнен берабер къоркъакълыкъ, къараманлыкънен берабер хаинлик... Олар эр вакъыт бири-бирини такъиб этелер. Менимдже, бу табиий бир ал.

Романнен таныш олур экенмиз, дженк акъикъятларынынъ шааты оламыз. Садыкъ Сулейманнынъ взводундан хабер алмакъ ичюн кетер экен, тепеликте Кылычбайны раст кетире. Кылычбай Сулейманнынъ душман тарафына кечмек истеген аскерлер тарфундан атып ольдюрильгенини айта.

Романда эфирлик фаджиалары да гъаёт аджнынкълы тасвирлене. Совет эдебиятында тасвирленген совет эфирлеринен (М. Шолоховнынъ «Инсан такъдири» («Судьба человека»)) эсерини хатырлайыкъ) романдаки совет аскери арасында ернен кок къадар фаркъ олгъаныны дуймакъ мумкюн. Эфирлер бир тилим отъмек ичюн бири-бирлеринен айван киби котеклешмеге азыр эдилер. Языджы эфирлер арасында олып кечкен гъайры инсаний мунасебетлерни гизлемейип, олгъаны киби язгъанына ич шубе ёкъ. Чюнки алман аскерлерининъ эфирлерге къылынувлары, ачлыкъ, инсан чыдамайджакъ дереджеде агъыр шараит ве ниаёт, олюм къоркъусы инсанларнынъ рухтен тюшмелерине, инсанийлик дуйгъуларынынъ гъайып олмасына себеп ола эди. Акъыкъатта, бойле агъыр вазиятте инсаннынъ къараманлыкъ, ватанперверлик акъкъында тюшюмеси мумкюн дегиль. Языджы романда бу акъыкъатларны шойле тасвирлей:

« Эфирлерни къорчалагъан алман аскери махсус сигар ичмекте. Буны корьген эфирлер тикенли теллер артындан дикъкъатнен козетмектелер. Шу ан алман ичкен сигарыны эфирлернинъ аякълары астына атты. Эфирлер вахший айванлар киби ерге атыларакъ, ярым сигара ичюн къоркъунч сеслер ве инъильтилернен богъуштылар. Эфирлер ерте богъушыр экен, алман бир къачына сопасыны япыштырды. Эфирлер аякъкъа тургъан сонъ: -Кене ат, кене ат,- деп къычыра эдилер...».

Белли олгъаны киби, дженк девринде Тюркие Алманиянынъ иттифакъчыларындан бири эди. Бу себептен алманларнынъ тюркий халкъларгъа олгъан мунасебети башкъаларына бакъкъанда фаркълы эди. Амма эфирликте эр кеснинъ вазияти айны эди. Садыкъ Туран къырымтатар олгъанына бакъмадан, эфирликнинъ бутюн фаджиаларыны башындан кечирди. Романдаки шу парчагъа дикъкъат этейик: Алман субайы Садыкъкъа бир савут шорба бере. «Ашап оламайым. Богъазыма бир шей тыкъана. Башымны саллаяракъ алмангъа ашап оламайджагъымны анълатаджакъ олам. Аман чырайы денъишти...».

Алман бир тепмейле тенекени девирип узериме атылды. Ченъеме энген къуветли бир юмрукънен ерге йыкъылдым, козьлеримде бир йылдырым янды. Догъурланмамагъа вакъыт къалмадан эриф мени аякълары алтына аларакъ тепмелемеге башлады; бурнумдан, къулакъларымдан къан кельмеге башлады; дудагъым патлады, эллерим, юзюм къан ичинде...».

Нетидже. Юкъарыда къырымтатар совет эдебиятында ве иджреттеки эдебиятымызда дженк мевзусында яратылгъан эсерлернинъ къиясий талилини япмагъа арект эттик ве шойле фикирге кельдик. Къырымтатар совет эдебиятында дженкнинъ акъыкъый юзюни косьтерген, онынъ фаджиаларыны тасвирлеген эсерлер яратылмады. Ялынъыз иджреттеки эдебиятымызда бу мевзугъа мураджат этмек мумкюн эди. Джынъгъыз Дагъджынынъ «Къоркъунч йыллар» романы исе къырымтатар эдебиятында дженк фаджиаларыны айдынлаткъан ильк романдыр.

Эдебият

1. Фазыл Р. Къырымтатар эдебиятынынъ тарихы / Риза Фазыл, Сафтер Нагаев. – Акъмесджит: Крымучпедгиз, 2001- 640 с.- ISBN 966-7283-89-5.

2. Али Р. Сельбилер эбедий яшайлар / Рустем Али. Ташкент: Гъафур Гулям адына нешрият, 1985. – 364 с.

3. Велиев А. Байракъкъа тамгъан козьяшлар / Аблязиз Велиев. – Ташкент: Гъафур Гъулям адына нешрият, 1980. – 326 с.

4. Муедин Р. Ана къайгъысы /Рустем Муедин. – Акъмесджит: «Таврия» нешрият, 1995 - 207с.- ISBN 5-7780-0752-3.

5. Тимофеев Л.И. Литературасправочные материалы/Л.И. Тимофеева, С.В. Тураев. – Москва: Просвещение, 1988. – 334 с.- ISBN5-09-002953-9.

6. Фадеев А. Молодая гвардия / А. Фадеев. – Москва: Правда, 1987 – 507 с.

4. Dağcı C./ Korkunç yıllar. – İstanbul: Varlık yayın evi

Куртумеров Э.Э. Тема Второй мировой войны в произведениях крымскотатарских писателей / Э.Э. Куртумеров // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 3, ч. 1. – С. 88-94.

Многие темы о Великой Отечественной войне были закрыты для художественного исследования, а воображение авторов «не выходило за рамки дозволенного». В статье делается сравнительный анализ произведений советских писателей и писателей эмигрантов о войне.

Ключевые слова: крымскотатарская литература, писатели-эмигранты, советские писатели, Вторая мировая война, художественные произведения

Куртумеров Е.Е. Тема Другої світової війни в творах кримськотатарських письменників / Е.Е. Куртумеров // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2012. – Т. 25 (64), № 3, ч. 1. – С. 88-94.

Багато тем про Велику Вітчизняну війну були закриті для художнього дослідження, а уява авторів "не виходила за рамки дозволеного. У статті робиться порівняльний аналіз творів радянських письменників і письменників емігрантів з даного питання.

Ключові слова: кримськотатарська література, письменники-емігранти, радянські письменники, Друга світова війна, художні твори

Kurtumerov E.E. Theme of the second world war in the works of writers of the Crimean Tatar / E.E. Kurtumerov // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 3, part 1. – P. 88-94.

Many of the topics of the Great Patriotic War were closed for artistic research and voobrazheneie authors "does not go beyond what is permitted. The article makes a comparative analysis of the works of writers and sovetksih pisteley immigrants on the issue.

Key words: Crimean Tatar literature, emigrant-writers, Soviet writers, World War II, works of art

Поступила в редакцию 03.09.2012 г.